

ÁTMENETI KATEGÓRIÁK, ALKALMI SZÓFAJVÁLTÁS

A kutya hangosan morgott. Hej, de kutya jókedvem van...

Nincs kedvem sétálni. Nagy úr a nincs.

A szabad ember nem fél senkitől. Szabad kimenni?

Holnap már tudok pihenni. Szébb holnap vár ránk.

A kék kabátot vette fel. A kék a kedvenc színe.

Lexikai szófajúság: a szótári jelentéshez tartozó szófaji jelentés.

Szófajok közötti átjárás. Vannak jól körülhatárolható szófajok, de nem mind ilyen.

Alkalmilag bármely szó megváltoztathatja szófaját.

A szófaji érték nem állandó kategória. Természetes jelenség a szavak áramlása egyik szófaji csoportból a másikba.

Grammatikai szófajúság: a mondatrészekhez kapcsolódó szófaji jelentés(alany általában főnévi természetű, minőségjelző általában melléknévi).

A **szófajváltás** a szókészlet gyarapításának egyik nyelven belüli módszere, amely nyomán a szavak egy bizonyos lexikai osztályból átkerülnek egy másikba.

A **szófaji érték változását** elsődlegesen a jelentés változása okozza, és később a mondatrész-érték és a toldalékolhatóság.

1. Átmeneti szófajok- ha egy szócsoporthoz tagjai egyszerre több szófaj jellemző vonásait is mutatják, de ezek elválaszthatatlanul összefonódva jelentkeznek bennük, külön-külön egyik szófajba sem illeszthetőek be. A mondatok bonyolultabbá válásával jelentek meg nyelvünkben.

Átmeneti szófajok: két szófaj tulajdonságát ötvözik egyszerre és szétválaszthatatlanul.

Az **igenevek átmeneti** helyzetben vannak az ige és a névszók között (főnévi igenév, melléknévi igenév, határozói igenév). Az igenevek olyan szófajok, amelyek egyszerre két **alapszófaj** tulajdonságait is magukon hordozzák. Emiatt átmeneti szófajnak nevezik: átmenetet alkotnak két-két alapszófaj között. Az **igenév** szó is erre utal: az igenevek **félig igék, félig pedig névszók** – főnevek, melléknevek vagy határozószók.

Mindegyik igenévnek vannak igei vonásai, ugyanakkor igenévtől függően fontos főnévi, melléknévi illetve határozói vonásokkal is rendelkeznek, de **több tekintetben különböznek az említett szófaji osztályoktól, egyikbe sem illenek teljesen.**

A futni igenévben felismerhető a *fut* ige, sőt ragozható is: *futnom, futnod, futnia, futnunk, futnotok, futniuk*. Viszont vannak a főnevekhez hasonlító tulajdonságai is. *Szeretem a futást. Szeretek futni.*

Az elsőben az igéhez egy ragos főnév (*futást*) kapcsolódik, a másodikban pedig a *futni* igenév.

2. Kereszteződő szófajúság- ha több szófaj tulajdonsága is megmutatkozik egyszerre egy-egy szócsoporthoz tagjaiban, de bármelyik érintett szófajba külön-külön is jól beleillenek. Ilyenek a vonatkozó névmások illetve személyragos határozószók.

3. Kettős illetve hármasszófajúság- az a szó, amely jelentésstartalma, mondatbeli szerepe és alaki viselkedése alapján több szófajhoz is tartozik, de ezek a tulajdonságok nem egyszerre érvényesülnek az adott szóban.

Pl.:este

határozószó: Este olvastam.

főnév: Hideg az este.

Hármasszófajúság :

A messze távolban nehéz az élet. → főnév

Miért vagy tőlem oly távol? → határozószó

Távoli tájakon mereng. → melléknév

Kettős szófajúság és szófaji eltolódás főbb esetei:

1. Megőrzött ősi kettős szófajúság:

-árva(fn-mn), igenévszók(nomenverbum): *fagy, nyom, les.*

2. **Szófaji eltolódás eredményezte kettős szófajúság:** a két szófaji érték mára egyenragúvá vált. Ilyenek a népnevek, színnevek, minőséget és állapotot jelentő szavak egy része: gazdag, szegény, öreg, özvegy, fiatal stb.

3. **A kettős szófajúság kialakulásánál az egyik szófaji érték dominánsabb,** vagy az eredeti szófaj erősebb: szabad névszói jellege erősebb az igeinél.

4. **Az új szófaj teljesen kiszorította a régít=>**ezek a szavak már nem kettős szófajúak. Pl.:ipar illetve a korábban „vadul, vad módon” jelentésű vadon főnév.

5.**Előző lehetőségek kombinálódása alapján az eredetileg félelmetes, rémítő „rengeteg”** melléknévből kialakult nagy sűrű erdő jelentésű főnév=>nagy jelentésű melléknév=>sok jelentésű határozatlan számnév (hármasszófajúság).

6.**Számos ragozott igealak kiszakadt az igeragozás rendszeréből,** megszakadt a kapcsolat az eredeti igealakokkal és főnév lett: rikkancs, nefelejcs, fogdmeg, haddelhadd, lebuj, légyott.

7. **Hirtelen, egyszerre fellépő szófajváltás:** nemtörődömség, úrhatnámság, és a –hatnék, -hetnék képzős alakulatok: rájött a mehetnék. (G.Varga Györgyi:Néhány nem tiszta szófaji kategóriavizsgálati módjairól In:Rác-Szatmári:Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből.)

Tipikusan *kettős szófajú* szavak:

- Az eredeti melléknévi jelentés mellé szótárilag teljes értékűen főnévi jelentés is kialakult (a *puszta, öreg, gazdag* stb.),
- népnevek (magyar, olasz: fn / mn),
- színnevek (kék fn. / mn),
- számnevek (öt fn / szn),
- napszakokat megnevező szavak (reggel határozószó/ fn),
- A vonatkozó névmások egyúttal kötőszói szerepet is betölthetnek a mondatban ,
- a bennem, utánad, tőlük stb. egyszerre tekinthető névmási tartalmú határozószónak vagy ragos (névutós) személyes névmásnak.
- Ősi nomenverbumok (pl.: les, fagy)
- Anyagnevek (pl.: bársony, pamut)
- Tulajdonságot, állapotot jelző szavak (pl.: öreg, sovány, szegény fn /mn)
- Főnévvé vált melléknevek (pl.: gyalogos, énekes)
- Főnévvé vált melléknévi igenevek (pl.: hallgató, író)
- Határozószó-igekötő kettősséget mutató szavak
- Határozószó-módosítószó kettősséget mutató szavak

4. Alkalmi szófajváltás, alkalmi szófaji eltolódás-az a jelenség, ha egy szó a szokásostól eltérő szófaji értékben szerepel, egyszerre mutatkoznak meg benne az állandó és az alkalmi szófaj tulajdonságai.

5. Léteznek olyan szófaji változások, amelyekben bizonyos szavak szófaja átalakulóban van két szófaj között, azaz az egyik szófaji jelleg megszűnését, a másik kialakulását követhetjük nyomon. A változás miatt átmeneti szófajú kategóriáról beszélünk ilyenkor. Pl.:

-névutóvá váló ragos névszók: létére, terén, folyamán, során stb.

Telegdi Zsigmond: *„A szófajváltás a szó eredeti jelentésének átalakításán alapul, ...lehetősége, mint meghatározott, bizonyos feltételekhez kötött lehetőség benne foglaltatik a nyelvben, a beszélőnek egyéni, a kialakult, megállapodott gyakorlattal szemben újszerű eljárása alkotó módon realizál egy társadalmilag adott lehetőséget. ...Gyakori jelenség azonban, hogy idővel az új használat is meggyökeresedik, „polgárjogot nyer”, a jel egyik társadalmilag adott jelentésévé válik.” (Bevezetés a nyelvtudományba II, 53-4).*

A szófajváltás → jelentésváltás útján következik be.

Gyakorlatok a következő szófajváltások:

- melléknév → főnév: *Fehérre* festette a zöld falat.
- számnév → főnév: Adj hozzá *négyet!*;
- főnév → melléknév: a *szomszéd* udvar;
- melléknévi igenév → főnév: alkotó, vádlott, jövendő;
- képzett melléknév → főnév: énekes, világtalan;
- határozószó → névutó: *át* a réten > a réten *át*;
- határozószó > igekötő: *át* a réten > *átjár* a réten.

Egyéb szófajváltások:

- képzett számnév → főnév: *negyed*, *század*;
- határozószó → főnév: *este*, *reggel*;
- ige → főnév: *félsz*, *éljen*;
- ige → melléknév: *nemszeretem*;
- ige → határozószó: *találomra*.
- határozószó → módosítószó: Anna *biztosan* (határozószó) írta alá a nevét.
→ Anna *biztosan* (módosítószó) aláírta a nevét.

Szófajváltásra akkor van szükség, ha valamilyen lexikai szófaj természetéből, grammatikai tulajdonságaiból adódóan nem képes valamilyen mondatrész-szerep betöltésére. A magyarban a szófajváltás iránya leggyakrabban a főnevesülés.

Egy bizonyos szó esetében ezek a minősítések a szófajváltás fokozataira vonatkoznak.

Például a *Zöldre* (= zöld színűre) *változott a liget*. A mondatban a *zöld* csak aktuálisan főnév, lexikailag melléknévi jelentése van, mivel ezzel a jelentéssel szótári szóként fokozható (*legzöldebb*) és fokhatározóval bővíthető (*nagyon zöld*).

Ugyanakkor főnévre jellemző esetrag miatt lehetne jelzője (*nyugtató zöld*). Ugyanannak a szónak, például a *Zöldet* (zöld salátalevelet) *is tettem a salátába*,

A zöldek (környezetvédők) *fákat ültettek.*, *Átment a zöldrön* (zöld jelzésen) *vagy Sétáltak egy nagyot a zöldb*en (= a természetben) mondatokban, főnévi jelentése és szófajisága van, szótározható új jelentésekkel.

Temesi Mihály beszél arról, hogy különbséget kell tenni az alkalmi szófaji átcsapások/ szófajváltások között és a társadalmilag már bizonyos mértékig állandósult szófaji eltolódások között.

Az egyéni nem lehet tárgya egy nyelvtudományi vizsgálódásnak.

Az alkami szófajváltással csak a szó jelentésformája változik meg, a lexikaival a jelentéstartalma is, azaz bővül a lexikai jelentése.

A szófajváltás lehet alkalmi vagy lexikai, azaz ideiglenes vagy végleges (Szabó Dénes meghatározása).

1. Ideiglenes, aktuális illetve alkalmi szófajváltás

Valamely, tiszta szófaji kategóriájú szó alkalmilag más szófaji értékben szerepel, de úgy, hogy az adott szó lexikai szófaja nem változik meg, csak az aktuális (pl.: Nemmel válaszolt a kérdésemre., Szeretlek mondok neked). Ilyen még a kalandor és az ajándék főnév melléknévi használata a következő esetekben:

„Hajh! mely kalandor nép közeleg felém” (Vörösmarty) ill. Ajándék lónak ne nézd a fogát!

2. Végleges illetve lexikai szófaji átcsapás / szófajváltás

Ha a szavak nemcsak ideiglenesen hagyják el eredeti szófaji osztályukat, hanem különleges használatuk allandósulásával az új szófaji csoportba való tartozásuk is önnálóságot kap.

- A lexikai ill.végleges szófajváltás eredményeként új lexéma, új szótári alak jön létre.

Lehet teljes vagy részleges.

A) A teljes, tökéletes illetve állandósult szófajváltás

- Az eredeti szófaji használat is teljesen megszűnik: az *ipar* (iparkodó, szorgalmas).
- Megjelenik egy új szófaji érték, de a másik dominálőbb marad (pl.: a *szabad*- főnévi igenév mellett betöltheti az állítmány szerepét és ilyenkor az ige irányába tolódik, felvehet igeneveket is. Hasonló a *muszáj* és a *nincs* is).
- Egyes igék valamely dolog (személy vagy jelenség) nevévé váltak. Így lett például a *nefelejcs* (*ne felejts!*) virágnévvé, a *rikkancs* (*rikkants!*) (utcai újságárus) jelentésű főnévvé stb.
*(*nincs* élesen elválasztható határ a kettős szófajúsággal)

B). Részleges szófajváltáskor megmarad a szó eredeti jelentése is, és kettős vagy többes szófajúság keletkezik.

E szavak tehát több szófaji kategóriába is beletartoznak. Az adott mondatban azonban mindig el lehet dönteni, hogy milyen szófaji értékben szerepelnek.

Az *író* befejezte művét. (fn)

Az *író* diák keze elfáradt. (mn igenév)

A szófaji ingadozásokkal, kettősségekkel, átcsapásokkal foglalkozó nyelvészek állásfoglalása sokszor eltér egymástól egy-egy szó vagy szócsoport megítélésében.

Például az anyagneveket többen egyértelműen kettős szófajúnak értékelik.

Abban megegyeznek, hogy vizsgálódásukban a jelentést, a szavak alaktani viselkedését és mondatbeli funkcióját együttesen kívánják érvényesíteni.

KÖSZÖNÖM A FIGYELMÉT!